

radores (*Współpracownicy*, s. 283-285) przedstawiono ich naukowe sylwetki.

Z metodologicznego punktu widzenia dziwi brak jednego kryterium podawania bibliografii (następuje po czterech artykułach), podsumowań czy wniosków (zostały zebrane w trzech opracowaniach).

Wydzielenie części *Persona – Familia* (*Osoba – Rodzina*) jest trafne, żałować należy, że zostało potraktowane bardzo wybiórczo. Ten zarzut słabnie przy świadomości istnienia późniejszego, obszernego opracowania wskazanego wyżej (*Retos del siglo XXI para la familia*).

Podsumowując, trzeba jednoznacznie stwierdzić, że prezentowana monografia może zainteresować i być pożyteczną lekturą nie tylko dla zajmujących się problematyką wolności religijnej i prawem wyznaniowym, wszak mamy swoje życie prywatne, ale rozpoczynamy je i realizujemy się w społeczeństwie, w rodzinie – jego podstawowej komórce.

Wiesław Bar OFMConv

Paweł Borecki, *Geneza modelu stosunków państwo-kościół w Konstytucji RP*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2008, ss. 410.

Wykładnia przepisów konstytucyjnych dotyczących materii prawno-wyznaniowej, podobnie jak i innych postanowień ustawy zasadniczej, prędzej czy później posiłkować się musi znajomością historycznych intencji ustrojodawcy. W przypadku obowiązującej od ponad 10 lat Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej dość dobrze jeszcze pamiętamy przebieg dyskusji wokół jej kluczowych norm, w tym także wokół jej aspektu aksjologicznego i odniesień państwa do religii. Wiele jednak wątków tej materii pozostawało poza oglądem zewnętrznych obserwatorów procesu tworzenia Konstytucji, gdyż rozpatrywane były również na forum komisji i podkomisji parlamentarnych, których żmudna praca nie stanowi zwykle przedmiotu zainteresowania środków masowego przekazu.

Materiał dotyczący procesu kształtowania się klauzul konfesyjnych obowiązującej Konstytucji ukazany został szerokiemu kręgowi czytelniczemu w całej okazałości za sprawą recenzowanej pracy dr. Pawła Boreckiego, znawcy prawa wyznaniowego o ugruntowanej reputacji, adiunkta

w Zakładzie Prawa Wyznaniowego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. Dzieło, będące publikowaną wersją jego dysertacji doktorskiej, ujęło całość działań ustrojodawczych z obszaru wolności sumienia i wyznania podejmowanych w newralgicznym okresie tworzenia polskiej ustawy zasadniczej z 1997 r. Autor nie ograniczył się wszakże do rekonstrukcji procesu redagowania norm prawno-wyznaniowych Konstytucji w Zgromadzeniu Narodowym. Wyznaczając sobie o wiele ambitniejsze zadanie, ukazał szczegółowo i kompetentnie tło polityczne i historyczne tego wydarzenia, w tym i spory światopoglądowe toczone przez środowiska budujące III Rzeczpospolitą, a także przedstawił – na tle dokonanych ustaleń szczegółowych – spójną wykładnię kluczowych konstytucyjnych postanowień z zakresu wolności sumienia i religii, które na były moc obowiązującą.

Książka poza wstępem, zakończeniem i wykazem bibliograficznym składa się z czterech obszernych rozdziałów: rozdział I ukazuje stosunek ugrupowań politycznych do religii w całym okresie budowania podwalin ustrojowych współczesnego demokratycznego państwa polskiego (1989-1997), systematyzując je pod względem stosunku do spraw światopoglądowo-wyznaniowych; rozdział II przybliży koncepcje relacji państwowo-kościelnych wyrażane w przywołanym okresie przez przedstawicieli najważniejszego środowiska religijnego w Polsce, jakim jest Kościół Katolicki; rozdział III prezentuje koncepcje ładu prawno-wyznaniowego wyrażone w projektach i postulatach konstytucyjnych zgłoszonych w okresie objętym badaniami; rozdział IV rekonstruuje wszystkie etapy tworzenia klauzul konfesyjnych obowiązującej Konstytucji (lata 1994-1997). Rozdział IV jest główną częścią wywodu. Nadano mu właściwą skalę. Stanowi prawie połowę całej pracy (ok. 180 ss. na ogółem ok. 380 ss. tekstu), co pokazuje, że proporcje dysertacji zostały ustalone wzorcowo. Poszczególne rozdziały zostały skrupulatnie ustrukturyzowane wewnętrznie, co świetnie ułatwia zapoznanie się z warstwami tematycznymi tekstu i umożliwia szybkie dotarcie – przy czytaniu „na wrywki” – do poszukiwanych treści. Każdy rozdział kończy się rekapitulującymi wcześniejsze wywody podsumowaniami. Zadbanie o takie właśnie ukształtowanie rozważań na tle ogólnej dobrze przemyślanej konstrukcji pracy świadczy o wysokim kunście pisarskim autora. W zakończeniu znajduje się wyżej wspomniany wywód prawno-dogmatyczny dotyczący wyznaniowych przepisów konstytucyjnych, które weszły w życie (s. 382-391). Wydaje się, że lepszym rozwiązaniem byłoby pomieszczenie tych konstatacji (po nie-

znacznym rozszerzeniu) nie w zakończeniu, a w odrębnym rozdziale je poprzedzającym. Dzieło zamyka precyzyjnie wykonany – i niezbędny w opracowaniach prawnohistorycznych ukazujących dokonania poszczególnych uczestników procesu dziejowego – indeks osób.

Należy zwrócić uwagę na wysoką jakość naukową zaprezentowanego w książce wyводу. Autor oparł się na wszechstronnym materiale źródłowym. Poza oczywistymi materiałami w postaci stenogramów parlamentarnych, projektów i innych dokumentów frakcji politycznych i innych uczestników postępowania ustrojodawczego, ekspertyz rzeczoznawców i opracowań przedstawicieli nauki dotarł do wielu, często niszowych, tekstów prasowych, a także – co szczególnie cenne – przeprowadził wiele wywiadów z czołowymi politykami i innymi osobami, biorącymi bezpośrednio udział w tworzeniu przepisów Konstytucji. Nie sposób podważyć doniosłości takiej rekonstrukcji źródeł. Ustalenia badawcze Pawła Boreckiego cechują się trafnością rzeczą i rzucającą się w oczy precyzją. Choć w odautorskiej narracji widoczne są wyraziste poglądy twórcy dysertacji, do których ma oczywiste prawo (autor pisze z perspektywy zwolennika konsekwentnego rozdziału państwa i kościoła), to jednak w wielu miejscach rozważań łatwo dostrzec troskę o skrupulatne i rzetelne oddanie zapatrywań uczestników procesu konstytucyjnego, reprezentujących różne opcje polityczno-światopoglądowe. Recenzowane studium przynosi bogactwo materiału, właściwie przeanalizowanego i kompetentnie skomentowanego, z którego korzyść odnieść mogą osoby zainteresowane naukowym zgłębianiem genezy dzisiejszego ustroju Rzeczypospolitej w profilu właściwym badaniom w zakresie prawa wyznaniowego, prawa konstytucyjnego, historii prawa oraz doktryn politycznoprawnych.

Czytelnik dzieła mógłby w przypadku kilku tez problematycznych wejść w spór z autorem pracy. Można by przykładowo snuć dyskusję, począwszy od drobnej kwestii zasadności nazywania stronnictw politycznych w rodzaju dawnego Ruchu Odbudowy Polski mianem „ugrupowań konfesyjnych” (s. 62-68), po poważniejsze kwestie, jak słuszność twierdzenia, iż na mocy Konstytucji z 1997 r. „związki wyznaniowe [...] uzyskały status quasi-instytucji państwowych, skoro stały się częścią rozdziału zatytułowanego «Rzeczpospolita», która uosabia przecież państwo a nie społeczeństwo” (s. 383). Owe kontrowersyjne passusy stanowią jednak niewielki odsetek całokształtu solidnie udokumentowanej i obfitej w trafne konstatacje refleksji naukowej. Książka stwarza możliwość dogłębnego zapoznania się z rzeczywistym przebiegiem prac konstytucyjnych w obję-

tym nią zakresie i będzie niezwykle pomocna w procesie ustalania autentycznej treści norm prawnokonfesyjnych ustawy zasadniczej, podyktowanej intencją twórców Konstytucji. Stanowi tak duży wkład w rozwój nauki polskiego prawa wyznaniowego, że z powodzeniem mogłaby być dysertacją habilitacyjną.

Tadeusz J. Zieliński